

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**A SZÓKEZDŐ MÁSSALHANGZÓ-
TORLÓDÁSOK AZ ÓMAGYAR KORBAN
(A HELYNEVEK HANGTÖRTÉNETI FORRÁSÉRTÉKE)**

Kenyhercz Róbert

Témavezető: Dr. Hoffmann István

DEBRECENI EGYETEM

Nyelvtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2011.

1. A szókezdő mássalhangzó-torlódások vizsgálatának lehetőségei

A szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok kérdésköre a magyar nyelvtudomány megszületésétől kezdődően magára vonta a nyelvészek figyelmét. Már a korai grammatikák szerzői is felfigyeltek arra, hogy nincs olyan magyar szó, amelyik két vagy három mássalhangzóval kezdődne, s ami mégis, az jövevényszó. A magyar nyelv e sajátosságának felismerésből adódóan a szó eleji mássalhangzócsoporthoz később mind a nyelvek rokonsága iránt érdeklődő történeti-összehasonlító nyelvészet, mind pedig a nyelvi változások törvényszerűségeit leírni próbáló újgrammatikus iskola számára hasznos vizsgálódási terepnek bizonyultak. A rendszeresebb kutatások eredményeképpen a 19. század végére már széles körben elfogadottá vált az elképzelés, miszerint két mássalhangzó kapcsolata szó elején a magyarban kivételesnek számít. Nem meglepő tehát, hogy a kérdést központi témaként tárgyaló munkák elsősorban arra tettek kísérletet, hogy feltárják azoknak a feloldási módoknak a hangtani jellegzetességeit, amelyek megszüntették a magyar hangszerkezet szempontjából szokatlan hangkapcsolatokat. Ezzel szemben nagyon kevés az olyan írás, amelyik a jelenség másik oldalát, a magyar nyelvben megjelenő szókezdő mássalhangzó-torlódásokat próbálta volna bemutatni.

Úgy vélem, hogy a korábbi kutatások irányultsága jól tükrözi a hangtörténet elvi álláspontját a szó eleji mássalhangzócsoporthoz illetően, miszerint az érintett lexémákban a feloldási tendencia már-már hangtörvényszerű következetességgel bekövetkezett. A kérdés efféle megközelítése pedig valóban azt sugallhatja, hogy a szókezdő mássalhangzó-torlódásokkal kapcsolatban az egyedüli vizsgálati tárgy csak az a feloldási mód lehet, amellyel a mássalhangzó-kapcsolat megszűnik. Az a torlódásos fok pedig, ami a feloldódás előtt sokszor több évszázadon keresztül adatolható, valamint a magyarban végleg meggyökeresedő szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok időben egyre szaporodó száma lényegében csak járulékos kérdése egy világosan értelmezhető nyelvi változásnak.

Én ezzel szemben úgy gondolom, ha pusztán arra helyezük a hangsúlyt, hogy adott hangtani felépítésű jövevényszavakat milyen módokon integrált hangszerkezeti rendszerébe a magyar nyelv, a nyelvi változás egy nagyon lényeges elemét hagyhatjuk figyelmen kívül. Mégpedig azt, hogy az idegen nyelvi hatás következtében a magyar fonotaktikai rendszer is változásnak indult. Szinte minden szerző felveti, hogy a jövevény-

szavak hatására az idők során vélhetően csökkent a feloldási tendencia ereje, azaz tulajdonképpen a magyar nyelv ellenállása az idegen szerkezeti mintával kapcsolatban, ám az ebből adódó következtetést senki nem vonta le. Pedig közismert, hogy egy hangtani változásnak nemcsak oka, hanem legtöbbször következménye is van a nyelvben. A hangtörténeti és leíró hangtani kutatásokból világosan kiderül, hogy a jövevényszavak hatására a magyar nyelv ősi fonológiai-fonotaktikai jellege fokozatosan átalakult, s így egy idő után már nem volt szükségszerű a szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok megszűnése. Gyakran megemlítik, hogy egyes nyelvjárásokban újabb jövevényszavak esetében a mai napig bekövetkezik a torlódás feloldása, én azonban — egyetértve az újabb fonológiai leírások érvelésével — úgy vélem, ma ez már semmiképpen nem tekinthető a magyar nyelv fő törekvésének, hanem csupán egy hangváltozáshoz gyakran kapcsolódó regressziós jelenségről lehet szó.

Disszertációmban én ezért a mássalhangzó-kapcsolatok szó eleji történetét nem abból a napjainkig általánosnak mondható nézőpontból igyekeztem megközelíteni, hogy története során a magyar nyelv miként küzdött a torlódások ellen. Sokkal inkább azt a folyamatot próbáltam feltárni, amely során a minden kétséget kizáróan idegen fonotaktikai minta idővel a magyar hangszerkezeti rendszer részévé vált. A változáshoz természetesen a megmaradt torlódások mellett a torlódások feloldására irányuló törekvés is ugyanúgy hozzátartozik. Így munkámban a szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok tárgyalása mellett azok feloldódásának kérdéskörét is érintettem. Azt gondolom, hogy a két tendencia azonos jogú, ugyanarra a jelenségre adott kétféle válaszként való együttes vizsgálata nem csak ebben a kérdésben, hanem általában is pontosíthatja a jövevényszavak fonológiai integrációjával kapcsolatos hangtörténeti tudásunkat.

2. A vizsgálat módszertani kérdései

A vizsgált időszak

Dolgozatomban a szókezdő mássalhangzócsoportok történetét az ómagyar kor végéig kísértem nyomon. Azt gondolom, a vizsgálat alá vont korszak megválasztása — a határok meghúzásából adódó önkényesség mellett — könnyen indokolható. Az ómagyar kor volt ugyanis az az időszak a nyelvtörténetben, amely során a magyar nyelvben elsőként jelentek a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok. Éppen a szó eleji mással-

hangzó-torlódások körüli változás jelöli ki a maga első, élesebb cezúráját valahol a 16. század első harmadában, amikor is már adatokkal alátámasztható módon a belső keletkezésű szavakban is megjelentek a két vagy több mássalhangzót tartalmazó szókezdetek (vö. pl. 1517: *prwchek*, EWUng. *prücsök*, 1527: *Ptrewffzkeleonek*, EWUng. *prüszköl*). Az ómagyar kor azonban heterogénnek látszik abban a tekintetben, hogy egyes évszázadaiban miként alakult az efféle szerkezetek sorsa. Más a változás jellege a korszak első felében, az Árpád-kor időszakában, amikor a honfoglalás következtében megváltozott nyelvi környezet hatására először jelentek meg a magyarban több mássalhangzóval kezdődő szavak, és más akkor, amikor ezek már nagyobb számban elterjedtek, s ennek következtében a magyar nyelv hangszerkezeti jellege is elkezdett átalakulni. A lehetőségekhez mérten próbáltam a változás kronológiáját is minél alaposabban megfigyelni.

Az elemzett nyelvi anyag

A nyelvtörténeti kutatások forrása lehet minden olyan nyelvi adat és tényanyag, amely a nyelvek történetének kutatásában valamilyen módon felhasználható. A magyar nyelvtörténeti összefoglalások a rokon nyelveket, a kontaktusnyelveket, a mai nyelvet, illetve a nyelvemlékeket említik meg mint alapvető nyelvtörténeti forrásokat. Az nyilvánvaló, hogy egy-egy probléma feltárásakor ezeknek a forrásoknak az együttes felhasználása vezet a legmegbízhatóbb eredményekre, mégis bizonyos, hogy — ha valamilyen formában rendelkezésre állnak — a nyelvemlékek képezik minden nyelvtörténeti vizsgálat legbiztosabb kiindulási alapját.

Köztudott, hogy a középkori magyar írásbeliség jellegéből adódóan az ómagyar korból — különösen annak korai időszakából — a legtöbb nyelvi információt egyetlen nyelvemléktípus szolgáltatja: legkorábbi adataink a magyar nyelvre vonatkozóan az oklevelek szórványai, főként helynevek és személynevek. A szakirodalomban joggal hangsúlyozzák több helyen, hogy a szórványemlékek helynévi adatainak nyelvtörténeti, s ezen belül főként hangtörténeti forrásértéke éppen régiségük és jelentékeny számuk miatt felbecsülhetetlen szerepű a szókincs más elemeihez képest. S noha mára már az oklevelek szórványainak feldolgozottsága viszonylag gazdagnak és megbízhatónak mondható, ha megnézzük akár az ómagyar korra vonatkozó összefoglaló, akár a részkérdésekkel foglalkozó hangtörténeti munkák zömét, úgy tűnik, mintha a közszavak mégis valamiféle

prioritást élveznének a leírásban a helynevekkel szemben: a legtöbb hangváltozást, hangfejlődési tendenciát ugyanis közszói mintákon bemutatva olvashatjuk. S ha köztük mégis helynévi példákra bukkanunk, akkor azok szinte mindig tartalmaznak közszói párhuzammal rendelkező névrészt, s a név így csupán az adott közszó nyelvi fejlődését, pontosabban a közszó által demonstrált hangváltozás irányát hivatott alátámasztani, de általában csak addig az időszakig terjedően, amíg fel nem tűnnek az adott lexéma közszói előfordulásai. Olyan azonban nagyon ritkán látunk, hogy magyar közszói párhuzam nélküli helynevet használnának fel hangtörténeti folyamatok szemléltetésére. S mivel a hangtani változások zöme jórészt független a magasabb nyelvi szintektől — úgymint morfológia és jelentés — a hangtörténeti kutatások nagyszámú nyelvi adattól esnek el a közszói lexémát nem tartalmazó helynevek hangalaki változásainak figyelmen kívül hagyásával.

Pedig a helynevek, amellet, hogy már a legkorábbi nyelvemlékes időktől kezdve segíthetik az ómagyar kor hangtanának leírását, további előnnyel is rendelkeznek a közszavakhoz képest. BENKŐ LORÁND egy helyütt felhívja a figyelmet e szófajta vizsgálatának a tudományos hasznosságára, amely abból adódik, hogy a helynevek — szemben a közszavakkal — területileg kötöttek, s ezért adott helyen, illetőleg közvetlen környezetében élők nyelvi jellegzetességeit tartalmazzák (1998: 112). Helyhez köthetőségük legfontosabb következménye pedig az, hogy nem csupán önmagukban vizsgálhatók, hanem megragadható a névkörnyezetük, ezzel összefüggésben pedig rekonstruálhatóak az adott területen uralkodó nyelvi-etnikai viszonyok. Így végső soron a névrendszer más tagjaihoz viszonyítva megrajzolható a tulajdonképpeni kontextusuk. Ebből adódóan pedig könnyebb közvetlen etimonjuk megállapítása, keletkezésük időhöz kötése, s ráadásul adott esetben leírható segítségükkel egy hangváltozás területi elterjedésének íve. Ezeket a szempontokat figyelembe véve a helynevek általában is, de különösen a nyelvi változásokat illetően sokatmondóbbak, mint a közszavak. S mivel a diakrón vizsgálódás legfőbb kerékkötője az időbeli távolság és a források elégtelen volta, a nyelvtörténeti kutatásoknak lehetőség szerint minél több támpontot kell felhasználnia egy-egy kérdéskör tárgyalásakor. Dolgozatomban példáját szerettem volna adni annak, hogy a helynévi adatok felhasználásának milyen tényleges előnyei lehetnek az egyes hangtörténeti folyamatok leírásában.

Az adatgyűjtés elvei

A szókezdő mássalhangzó-torlódásokhoz kapcsolódó hangtörténeti folyamatok korai szakaszának vizsgálata során alapvető elvi és módszertani kérdés, hogy az elemzésekbe milyen adatokat érdemes és szükséges bevonni. Mivel célkitűzéseimnek megfelelően a hangsúlyt nem a mássalhangzó-kapcsolatok megszűnésére, hanem azok minőségi és gyakorisági összetevőinek vizsgálatára helyeztem, adataim összegyűjtésekor értelemszerűen csak olyan helyneveket vettem figyelembe, amelyeknek mássalhangzó-torlódást tartalmazó formája is adathozható a régiségben. Ennek a határnak a meghúzásával a kizárólag az etimológián alapuló hangtörténeti következtetések számát próbáltam csökkenteni.

A sokszor töredékes adatokra és etimológiákra való utaltság mellett további problémát jelent a vizsgálatba vonható lexémák nyelviségének meghatározása. A köznevek esetében ez többnyire nem jelent gondot, hiszen azok legkorábbi előfordulásai jórészt már magyar nyelvű szövegekben, valamint a nyelvhez tartozást egyértelművé tévő szójegyzékekben maradtak fenn. A helyneveket illetően azonban más a helyzet. Az ómagyar kori szórványemlékekről ugyanis általában nem derül ki egyértelműen, hogy milyen nyelvűek voltak, így könnyen előfordulhat, hogy az elemzések során nem magyar adatokból vonunk le következtetéseket az ómagyar nyelvre vonatkozóan. Kulcsfontosságú volt tehát annak az átgondolása, hogy mi alapján tekinthető egy helynévi szórvány magyar, német, román vagy valamelyik szláv nyelvhez tartozónak. Ennek érdekében a névtani és a nyelvtörténeti szakirodalom eredményei közül megpróbáltam összegyűjteni azokat a szempontokat, amelyek alapján egy okleveles szórványt a magyar nyelvhez lehet kapcsolni. Ebben a névrendszertani összefüggések (névpárok, szinonimák, fonológiai variánsok) mellett a név keletkezésére vonatkozó információk (puszta személynévi névadás, helynévformánsok), valamint az átvett nevek esetében gyakran bekövetkező integrációs folyamatok tanulmányozása nyújtott segítséget (a szóvéget érintő hangtani folyamatok, egyéb adaptációs jelenségek, csak a magyarra jellemző hangváltozások).

3. Az értekezés új tudományos eredményei

A szókezdő mássalhangzó-torlódások típusai a régi magyar nyelvben

A források felhasználásának elvi és módszertani kérdései után fontosnak tartottam az elemzésekhez felhasznált adatállomány közzétételét is. Erre egy-

részt azért volt szükség, hogy az elemzések mindenki számára ellenőrizhetőek legyenek, illetve a későbbi kutatások számára kiindulási pontként szolgálhassanak. Másrészt a magyar nyelvészeti gondolkozásban még mindig él az az elképzelés, miszerint a régi magyar nyelvben nem voltak mássalhangzó-torlódások, mert azok mindig feloldódtak. Az 1400-nál is több helynév és köznév, amelyek korai adattal is rendelkeznek, véleményem szerint már önmagában rámutatnak arra, hogy ez az álláspont filológiai szempontból nem védhető. Az adatok közzétételekor ugyanakkor nagy hangsúlyt fektettem arra, hogy a biztosan magyarnak tekinthető neveket elkülönítsem a bizonytalanoktól. Sok esetben ugyanis a fent említett szempontok segítségével sem lehetett megállapítani azt, hogy egy-egy név milyen nyelven került be az oklevelekbe. Máskor olvasati vagy egyéb filológiai problémák miatt maradt bizonytalan a nevek megítélése. Mindezek alapján elmondható, hogy a régiségben a következő mássalhangzó-torlódások fordultak elő leggyakrabban szókezdő pozícióban: *dr-, pr-, br-, kr-, gr-, szt-, tr-, hr-, st-, sztr-, szl-, pl-, kl-, bl-, fr-, szv-, sp-, szk-, gl-* stb.

A magyarban megjelenő szókezdő mássalhangzó-torlódások jellemzői

A kételemű mássalhangzó-kapcsolatok hangtani sajátosságai:

a) A kételemű mássalhangzó-kapcsolatok második tagja általában *r, l* vagy *v*. Közülük az *r* az, ami — egy kivétellel — minden mássalhangzó után előfordulhatott. Egyedül *zs* után nem állt, ez azonban véletlen hiánynak tekinthető, hiszen *zs*-vel kezdődő mássalhangzó-torlódás a régiségből eleve csak egyetlen szóban igazolható: +?1248>1393: *Sdala* (KMHsz. 1: *Zsdála*). E három hang megterheltségét — az átadó nyelvek befolyásán túl — fonológiai jellegükből lehet magyarázni: az *l* és az *r* nem nazális zengőhangok, s az újabb fonológiai rendszerezések szerint a *v* ilyen pozícióban szintén nem réshangként, hanem az *l*-hez és az *r*-hez hasonló zengőhangként viselkedik.

b) Az *l* és *r*, valamint a *v* közti különbséget mégis mutatja, hogy amíg a *v* első pozícióban is előfordult — bizonyíthatóan éppen *l* és *r* előtt —, addig az *l* és az *r* csak második tagként igazolható.

c) Megemlíthető még a zengőhangok másik csoportjának, az orrhangoknak a második mássalhangzóként való szerepe. Az ilyet az előforduló szavak száma alapján ritka típusnak kell tekintenünk, de az orrhangok többé-kevésbé bizonyítható módon zárhangok és réshangok után többféle variációban is előfordultak.

d) Réshang második elemként csak egy-egy alkalommal fordul elő. Egyedül a *v* tekinthető kivételnek, vö. az a) pontban elmondottakkal.

e) Második tagként zárhang csak *s*, *sz*, *z* és *zs* után igazolható. A hangkapcsolat különlegességét mutatja, hogy az effélék rendszeren előtét-hanggal oldódtak fel a régiségben (is).

f) A *Gbelény* ~ *Kbelény* kivételével azonos képzési módú mássalhangzók nem állnak egymás mellett.

A háromelemű mássalhangzó-kapcsolatok hangtani sajátosságai:

a) A magyarban háromtagú mássalhangzó-kapcsolatok első eleme *s* vagy *sz*. (A *zdr-* kapcsolat csak egyetlen névben fordul elő: 1439: *Zdragurfalva*, Cs. 1: 748, ám itt zöngésségi szempontból nem is lehetne más-ként.) Így nem meglepő, hogy második elemként csak zöngétlen hang, mégpedig *k* és *t* áll. A *p* ez esetben nem biztos, hogy hiányként tűnik fel, de az [1290–1295]: *Spreng* (Gy. 2: 184) adatot nem lehet egyértelműen a magyar nyelvhez kötni.

b) Háromtagú kapcsolatban a harmadik elem az *l* és *r*, melyek kapcsán láttuk, hogy kételemű mássalhangzócsoportokban is a leggyakrabban töltik ki a második tag helyét. Ennek oka könnyen belátható. Mai közsavak vizsgálata alapján SIPTÁR PÉTER megállapította, hogy a háromtagú kapcsolatok bizonyos értelemben a kétfelé ágazók két fajtájának kombinációi. Ezt azzal magyarázza, hogy háromtagú kapcsolat csak akkor lehetséges, ha első két tagja és második két tagja is előfordul(hat) kéttagú kapcsolatban (1998: 368). S mivel a régiségben második tagként zárhang csak réshang után állt, illetve zárhang után lényegében csak *l* és *r* következett, a háromelemű kapcsolatok sem nagyon építkezhetek másként.

A magyarban mindig megszűnő mássalhangzó-torlódások

Mivel szó eleji mássalhangzócsoportok elsősorban jövevényszavak útján kerültek a magyarba, az általam bemutatott szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok értékelésekor mindenképpen szem előtt kell tartani azt, hogy a fenti típusok nemcsak a régi magyar nyelvtől függttek, hanem elsősorban a magyarral érintkező nyelvekben szó elején meglévő mássalhangzó-csoportokból következtek. Való igaz, hogy mindez a magyar nyelv szűrőjén keresztül mutatkozik meg, de ha a szláv nyelvekben, németben, románban vagy latinban nem volt meg egy bizonyos torlódástípus, akkor az nyilvánvalóan a magyarban sem igen tudott megjelenni, illetve elterjedni.

A magyarban belső keletkezéssel létrejövő kapcsolatok is könnyen magyarítható módon ezeket a mintákat követték. Éppen ezért érdemes az efféle statisztikákat mindig valamilyen összefüggésbe helyezni. Az ugyanis már mindenképpen a magyar nyelvről fog vallani, ha azt vizsgáljuk meg, hogy a környező népek nyelveiben megjelenő mássalhangzó-torlódások közül melyek voltak azok, amelyek soha vagy csak egy-egy esetben jelentek meg a magyarban. Az efféle összehasonlítások elkészítését megnehezíti, hogy nincs olyan statisztikai jellegű feldolgozás, amely a lehetőségekhez mérten világosan megmutatná, hogy a Kárpát-medence nyelveiben, nyelvjárásaiban a középkor második felében milyen mássalhangzó-torlódásos szókezdetek fordultak elő. Éppen ezért a mindig feloldódó szókezdő mássalhangzó-torlódásokra vonatkozó pontos tipológia elkészítése jelenleg még nem könnyű feladat. Így dolgozatomban magam is csak néhány alapvető jellemző kiemelésére vállalkozhattam.

A magyar nyelvben nem igazolható mássalhangzó-kapcsolatok sajátosságait a következőkben lehetne összefoglalni:

a) A magyarban megjelenő kéttagú mássalhangzó-csoportok tulajdonságai alapján vélhetően véletlen hiánynak tekinthetők a *hn-*, *zm-*, *zn-*, *zsd-* és *zsl-*. A *vk-* és *vn-* megítélése nem egyszerű, hiszen esetükben olvasati problémák is felmerülhetnek, ráadásul ezekben a *v* (β) gyakran vokalizálódott. A kételemű kapcsolatok közül így a *bd-*, az *msz-* és a *pt-* az, amelyekről feltehetjük, hogy eredeti formájukban nem kerültek be a magyarba, illetve bizonyítékok híján a *scs-* is idevonható.

b) A háromelemű kapcsolatok közül az őket felépítő kéttagú kapcsolatok alapján elképzelhető lett volna a régi magyarban is a *spr-*, *szmr-* és *szpr-*, ám ezek meglétére egyértelmű bizonyítékok nincsenek.

c) A nyugati szláv nyelvekben gyakori $\check{r} \sim \check{r}'$ illetve *rz* a magyarban rendszeren *r*-rel helyettesítődött.

d) A *vlcs-*, *vlk-*, *vrb-*, *vrn-* és *vrs-* hangkapcsolatok megléte a magyarban nem mutatható ki, ezek általában ugyanis már csak feloldódott formájukban jelennek meg magyarul: 1425/1426: *Walko*, FNESz. *Valkó*. Más esetekben pedig a vokalizáció miatt nem bizonyítható a szókezdő mássalhangzó-torlódás: 1328: *Vrnafalua* (Cs. 2: 362). Az mindenesetre megállapítható, hogy az efféle kapcsolatok *v*-je után mindig *l* vagy *r* zengőhang következik azokban a szláv szavakban is, amelyek vélhetően bekerültek a magyar nyelvbe is.

e) Hasonló tulajdonságokkal rendelkeznek a *hlb-*, *hrb-*, *hlm-* és *hrv-* mássalhangzó-kapcsolatok is. A *v*-vel kezdődő hármastorlódásokhoz hasonlóan ezek esetében is az első és a második mássalhangzó között történik meg a feloldás: 1408: *Horborthyn* és 1505: *Hrbotin* (FN. 122). De ld. 1347: *Holoboka*, 1464: *Hlwbok*, 1525: *Hlboka* (FN. 124).

f) A fennmaradó egyéb három- és négyelemű kapcsolatok (*blh-*, *drn-*, *szrny-*, *trny-*, *trsz-*, *tvrd-*) elemzése mind a felépítésükben, mind a magyar nyelvű adaptációjukban hasonló jellegzetességeket mutat.

Az itt bemutatott kapcsolatokról általában elmondható, hogy a mai magyarban sem fordulnak elő, vagy ha mégis, akkor nem gyakoriak. A hiányuk a régi magyarban vélhetően azzal a fonológiai szabályszerűséggel magyarázható, hogy sem első két tagjuk, sem második két tagjuk nem fordult elő magyar szóban, így a velük kezdődő lexémák más torlódást tartalmazó szavakhoz képest is valóban szokatlan hangszerkezetűnek számítottak, ezért ezekben az esetekben — szemben az egyéb két- és háromtagú mássalhangzócsoportokkal — magyar nyelven mindig megtörtént a feloldódásuk.

A szókezdő mássalhangzó-torlódások adaptációval és analógiával történő feloldása

A régi magyar nyelvben meglévő szókezdő mássalhangzócsoportok bemutatása után szükségesnek tűnt a szókezdet megváltozását eredményező folyamat másik oldaláról is szólni. Nem lehet ugyanis figyelmen kívül hagyni, hogy a magyar nyelvbe kerülő szavak nagy részében valóban megszűnt a szó eleji mássalhangzó-kapcsolat. Mivel a torlódás megszüntetésére irányuló feloldási módokat a korábbi hangtörténeti munkák már mind elméleti, mind filológiai szempontból alaposan feldolgozták, dolgozatom témájához leginkább kapcsolódva ezért csupán arra próbáltam választ keresni, hogy milyen okok állnak a feloldási tendenciák hátterében.

A hangtörténeti szakirodalomban meglehetősen egyetértés uralkodik a szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok státuszát illetően: a magyar nyelv ősi hangszerkezeti viszonyai következtében nem kedveli a szókezdő mássalhangzó-torlódásokat, s ebből adódóan egész története során megfigyelhető az a tendencia, ami megszünteti, de legalábbis jelentős mértékben csökkenti a nyelvbe torlódásos formában bekerülő lexémák számát. A régi helynévi előfordulások viszont éppen arra utalnak, hogy a magyarban már a legkorábbi időktől kezdve szép számmal adathozható több mással-

hangzóval kezdődő szavak. Ezek alapján ellentmondásnak tűnik, hogy ha mégis tömegesen megjelenhettek az efféle fonológiai szerkezetet mutató szavak a nyelvben, akkor miért volt szükség a későbbi feloldásukra. A feloldás motivációjának hátterében így mindenképpen érdemesnek látszott elkülöníteni a valóban a torlódó szókezdetek szokatlanságával magyarázható adaptáció és a másodlagosnak tekinthető analógia útján bekövetkező hangalaki változásokat.

Hivatkozott irodalom:

- Cs. = Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. 1–3., 5. Budapest, 1890–1913.
- FN. = Fekete Nagy Antal: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 4. Trencsén vármegye*. Budapest, 1941.
- FNESz. = Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Gy. = Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*. 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- KMHsz. = Hoffmann István (szerk.): *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. (Abauj–Csongrád vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- Siptár Péter: Hangtan. In: É. Kiss Katalin, Kiefer Ferenc, Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Budapest, Osiris, 1998, 293–387.

4. Az értekezés tárgyából megjelent publikációk

Tanulmányok:

1. Szótagvizsgálatok ómagyar kori lexémákon. A szókezdő mássalhangzó-torlódás a korai ómagyar korban. In: Kovács Zoltán, Szirák Péter (szerk.): *Juvenilia I. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006, 45–57.
2. Szótagvizsgálatok ómagyar kori lexémákon. In: Balogh László, Mező Ferenc, Tóth László (szerk.): *A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjának II. Konferenciája*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2006, 269–274.
3. Az *s*, *sz* kezdetű szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok a régi helynevekben. In: Hoffmann István, Tóth Valéria (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok 2*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2006, 195–206.
4. Az etnikai viszonyok tükröződése a szókezdő mássalhangzó-torlódások körüli nyelvi változásban. In: Hoffmann István, Juhász Dezső (szerk.): *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2007, 89–96.
5. Hangváltozás, adaptáció, analógia. *Magyar Nyelvjárások* 45 (2007), 51–61.
6. Helynévkutatás és hangtörténet avagy a helynevek forrásértéke. In: Bölcskei Andrea, N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2008, 175–182.
7. A szókezdő mássalhangzó-torlódások vizsgálatának néhány kérdéséről. *Magyar Nyelvjárások* 47 (2009), 99–109.
8. Névpárok, szinonimák és fonológiai variánsok. *Magyar Nyelvjárások* 48 (2010). Megjelenés alatt.